

Державний
історико-культурний заповідник м. Острога

Острозьке науково-краєзнавче товариство «Спадщина»
імені князів Острозьких

**ОСТРОЗЬКИЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ
ЗБІРНИК**

Випуск 10

Острог
2018

ББК 63.3 (4 Укр - 4 Рівн)
УДК 908 (477.81)
О-77

Острозький краєзнавчий збірник/Державний історико-культурний заповідник м. Острога; Острозьке науково-краєзнавче товариство «Спадщина» імені князів Острозьких. – Випуск 10. – Острог, 2018. – 272 с.

До збірника увійшли матеріали П'ятнадцятої наукової конференції «Острозькі краєзнавчі читання», яка відбулася 22 листопада 2018 року в місті Острозі Рівненської області. Доповіді та повідомлення учасників конференції об'єднані в розділи: «Археологія та історичне краєзнавство», «Книгознавство».

Редакційна група:
Микола Манько (керівник)
Марія Данилюк
Світлана Позіховська
Володимир Бондарчук
Тетяна Глушман

Матеріали друковані згідно з оригіналами авторських текстів і прийнятою авторами системою посилань на джерела.

У разі передруку посилання на науковий збірник обов'язкове.

© Державний історико-культурний заповідник м. Острога
© Острозьке науково-краєзнавче товариство «Спадщина»
імені князів Острозьких, 2018

КНИГОЗНАВСТВО

Станіслав ВОЛОЩЕНКО

Історія створення і побутування кириличних кодексів Єрусалимського Уставу на теренах Волині

У цій публікації ми дослідимо місце та час створення рукописних списків Єрусалимського Уставу, встановимо імена переписувачів, з'ясуємо локації покладення у храми і простежимо їх подальшу міграцію.

Волинські списки Уставу зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі ІР НБУВ). У процесі дослідження нам вдалося виявити вісім рукописних книг, пов'язаних із Волинню, датованих XVI-XVII ст. [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8]. Найбільше Єрусалимських Уставів представлено у фонді І “Літературні матеріали” – 5 книг [1, 2, 3, 4, 5] і по одній у фондах 303 “Зібрання рукописних книг Мелецького монастиря” [6], ф. 311 “Зібрання рукописних книг Десятинної церкви” [7] і ф. 313 “Зібрання рукописних книг Почаївської лаври” [8].

Найдавніший волинський кодекс представлений третьою чвертю XVI ст. Ця рукописна пам'ятка походить із колекції рукописів Милецького Михайлівського монастиря (Старовижівський р-н, Волинська обл.), вона зафіксована у візитації монастиря за 1749 р. Там Єрусалимський Устав згадується серед церковних книг у розділі “*Xięgi Cerkiewne*” під номером 17 “*Ustaw pisany in fol. 1*” [9, арк. 122 зв.]. В останній третині XIX ст. рукопис опиняється у Києві. Відповідно до наказу київського митрополита Арсенія Москвіна (1795/1797-1876) за № 3449 від 11 грудня 1874 р. рукописи із Києво-Софійського собору, Києво-Печерської та Почаївської лавр, київських монастирів, а також Тригірської, Загорівської, Дерманської, Милецької та інших обителей повинні бути передані до фондів Церковно-Археологічного музею при Київській духовній академії [10, с. V]. Після реорганізації цього музею його фонди сформували Подільську філію Всеукраїнської бібліотеки України (далі ВБУ, нині НБУВ), а 19-26 листопада 1924 р. досліджуваний кодекс разом із колекцією Милецького монастиря переїхав до відділу рукописів (нині ІР) ВБУ [11, с. 411-412]. За палеографічними ознаками, а також особливостями оздоблення книга створена якщо не у самому

Михайлівському монастирі, то у місцевостях поблизу. Рукопис переписано каліграфічним півустановом, оздоблено плетінчастою заставкою на арк. 69. Цей Устав унікальний і тим, що для зміцнення шиття книжкового блоку при переоправленні було використано фрагменти аркушів із несвіжського видання Катехизму 1562 р. Симона Будного. За дослідженнями Олени Гусевої цей стародрук відомий у 10 примірниках і двох фрагментах у бібліотеках та музеях Росії, Польщі і Чехії. Таким чином, наша знахідка є нині єдиним фрагментом Катехизму 1562 р. в Україні та свідчить про побутування примірника цього видання на Волині [12, с. 136-137].

Інші списки Єрусалимських Уставів були переписані у XVII ст. Волинська копія Уставу початку XVII ст. була придбана 4 лютого 1605 р. ієреєм Іллею для Троїцької церкви м. Олики (тепер селище у Ківерцівському р-ні Волинської обл.) [3, арк. 20 зв. – 22]. У другій половині XIX ст. кодекс потрапляє до Загаєцького монастиря (Шумський р-н, Тернопільська обл.), а звідти за Актом № 519 до Київського центрального архіву давніх актів. П'ятого травня 1935 р. Олицький Устав був облікований у фонді I відділу рукописів ВБУ [13, арк. 129]. Цей кодекс переписаний двома переписувачами, почерк першого простежується на арк. 1-17 і 110-321 зв., а другого – на арк. 18-109 зв. Книга оздоблена 15 заставками й одною кінцівкою.

У період між 13 лютим і 27 серпням 1612 р. було переписано ще один Устав у Городці (Володимирецький р-н, Рівненська обл.). На замовлення настоятеля храму Миколая Чудотворця, священника Михайла Стефановича, книгу переписав Матвій Смідинський, син священника Епіфанія з білоруського м. Турова [7, арк. 371]. Незадовго після створення рукопису ротмістр Андрій Чернишов подарував його Києво-Десятинній церкві [7, арк. 1-27], а у 1924 р., разом із колекцією рукописів церкви, він надійшов до ВБУ [14, с. 143]. Почерк Матвія Смідинського не відзначається вишуканістю каліграфії, його літери середніх розмірів (висота рядкових літер становить 3 мм) із легким нахилом управо. Переписувач не застосував жодної заставки у книзі, однак виписав коричневим атраментом дві плетінчасті та одну хрестовидну кінцівки, які за стилем оформлення відносяться до стародрукованого типу. У кодексі чимало правок основного тексту, які за нашими дослідженнями можна датувати XVIII ст., що свідчить про читання рукопису.

Так само як і кодекс під № 3945, рукопис першої чверті XVII ст. за № 3943, який зберігся у фрагментарному вигляді на 5 арк. [2], надійшов до ВБУ із Київського центрального архіву давніх актів і облікований 5 травня 1935 р. [13, арк. 129]. Цей фрагмент є початком втраченої книги. Він містить один повний розділ, який стосується особливостей зберігання кодексу ігуменом “съ всякимъ тщаніємъ хринити” і “не презирати въ оуставѣ положенная вся” [2, арк. 1-3 зв.], та початок розділу Уставу

церковній службі [2, арк. 4-5 зв.]. Над заголовком згаданого розділу передбачено місце для заставки, яку так і не було виконано. Однак перший рядок кіноварного заголовку цього розділу виписано в'яззю та покрито золотом [2, арк. 4]. Цей фрагмент подає відомості про фоліацію книги, яка проставлена кириличними цифрами у верхньому зовнішньому куті, що траплялося вкрай рідко у досліджуваних кодексах.

Із Білостоцького чоловічого монастиря (Луцький р-н, Волинська обл.) походить ще один кодекс першої чверті XVII ст. [4]. У цьому рукописі, окрім маргінальних записів релігійного характеру, вміщено записи про історію монастиря. Зокрема, є відомості про початок будівництва монастирського храму у травні 1644 р., а також про точну дату смерті її фундатора перемишльського та самбірського єпископа Сільвестра Гулевича – 30 травня 1645 р. після полудня у день відання свята Трійці [15, с. 205]. У XIX ст. книга опиняється у фондах бібліотеки Волинської духовної семінарії, а від 2 липня 1935 р. інвентаризована у фонді I відділу рукописів ВБУ [13, арк. 138].

На Волині також був переписаний Устав 18 грудня 1627 р. рукою пресвітера Іоакима. Цей кодекс “за панованя его милости пана wdриво^иского сщенико^и івано^и, w^имени^и еи ра^и божій феудо^и хар^икови^и бо^идарь и своею жоною wксимою и свои^и сыно^и панасо^и” був вкладений у церкву Воскресіння Господнього у с. Мельниківці [8, арк. 8-17]. У XVIII і XIX ст. книга належала Почаївському монастирю [8, арк. 1, 2]. У другій половині XIX ст. почаївські рукописи переїзять до Центрального археологічного музею Київської духовної академії, а у 20-х роках XX ст. надходять до ВБУ [14, с. 125].

За нашими дослідженнями, кодекс № 5359 створений на Волині у першій третині XVII ст. На жаль, не відомо у якому точно році він був подарований Києво-Печерській лаврі. У наступному сторіччі він зберігався у бібліотеці лаври під номером “Рук. 44. Д” [5; 16]. Ця копія Уставу у 30-х роках XX ст. надійшла до колекції ВБУ, а 13 жовтня 1936 р. була описана та облікована у фонді I [17, арк. 12 зв.].

Точно датованим є рукопис, завершений 6 жовтня 1632 р. в нинішньому с. Старий Остропіль (Старокостянтинівський р-н, Хмельницька обл.). Кодекс був переписаний Яковом Даниловичем із Солоного Городка (нині м. Городок, Львівська обл.) на замовлення місцевого священника Матвія Воробієвського “презвитера и сослужителя Воскресе^искаго”. Писар вказав, що завершив створення книги при храмі Різдва Богородиці [1, с. 250 3-го рахунку]. У публікації Якіма Запасака 1995 р. ми віднайшли інформацію, що Яків Данилович переписав також чимале за форматом Євангеліє, датоване 1636 р. [18, с. 92]. У фондово-обліковій документації ІР НБУВ про надходження Єрусалимського Уставу 1632 р. зазначається, що досліджуваний манускрипт отриманий за Актом № 217 із Ніжинського

архівного управління 1930 р. Також відомо, що архіву Ніжині (Чернігівська обл.), у свою чергу, цю книгу одержав із місцевої Хрестовоздвиженської церкви. У наступному році після надходження кодекс 1632 р. був описаний працівниками відділу рукописів ВБУ 6 березня 1931 р. [17, арк. 8 зв.].

Таким чином, у нашому дослідженні вдалося встановити, що вісім рукописних списків Єрусалимського Уставу із колекції Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського було переписано на Волині. Сім кодексів переписано від початку XVII ст. до першої третини цього ж сторіччя і лише один – у третій чверті XVI ст. Із вказівкою на час створення збережено три пам'ятки 1612, 1627 і 1632 рр. Досліджено переписувачів манускриптів, вони були виключно представниками чоловічої статі. Матвій Смідинський з Турова був сином священника, Яків Данилович із Солоного Городка був професійним писарем, а Йоаким – священником. У ході дослідження реконструйовано історію побутування та міграції волинських копій Уставу. Визначено джерела надходження манускриптів до ВБУ, а також встановлено, що досліджувані рукописи опинилися у Києві в період від останньої чверті XIX ст. до другої половини 30-х років XX ст. У статті також здійснено введення до наукового обігу досі не відомого фрагменту із видання Катехизму Симона Будного 1562 р. Одержані результати окреслюють наступні перспективи дослідження волинських списків Єрусалимських Уставів. Вони пов'язані із дослідження маргінальних записів різного характеру, особливо релігійного спрямування як вагомого джерела до вивчення рівня релігійної культури краю, а також і звернення особливої уваги до студій місяцесловних частин цих рукописних книг, адже дозволять простежити специфіку почитання святих у конкретному регіоні. Важливими, на наш погляд, мають бути дослідження текстологічного характеру, зокрема, визначення редакцій цих списків, встановлення джерел походження глав Уставу. Окремих публікацій потребують фрагментологічні дослідження, які дозволять встановити існування як мало відомих, так і не відомих видань стародруків, а також сприятимуть кращому розумінні історії та культури на основі рукописних фрагментів на паперовому чи пергаментному носії, які часто знаходять у рукописних Уставах, з якими нам доводилося працювати. Актуальними залишаються пошуки інших кодексів, переписаних особами, згаданими у цій публікації, що дозволить простежити репертуар замовлених у них книг, географію їх професійної діяльності, а також рівень мистецького виконання й освіченості.

Джерела та література

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі ІР НБУВ). Ф. І. Од. зб. 1759.
2. ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 3943.
3. ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 3945.
4. ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 4054.
5. ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 5359.
6. ІР НБУВ. Ф. 303. Од. зб. 109.
7. ІР НБУВ. Ф. 311. Од. зб. 576.
8. ІР НБУВ. Ф. 313. Од. зб. 26.
9. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 201, оп. 46, спр. 529.
10. Описание рукописных собраний, находящихся в городѣ Киевѣ. Выпускъ I. Собрание рукописей Московскаго митрополита Макарія (Булгакова), Мѣлецкаго монастыря на Волини, Кіево-Братскаго монастыря и Кіевскои духовной Семинарии. Сост. Н. И. Петровъ. Москва: Университетская типографія, Страстной бульварь, 1891. VIII, 321 с.
11. Іванова О. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: наук. кат.: палеограф. альбом. Київ, 2010. 791 с.: іл.
12. Гусева А. А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века. Сводный каталог: В 2 кн. Книга первая / Под общей редакцией Л. И. Сазоновой. Москва: «Индрик», 2003. 648 с.; ил.
13. ІР НБУВ. Інвентарний опис фонду І. Кн. 3.
14. Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: путівник / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукоп.; [авт.-уклад.: О. П. Бодак та ін.; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова) та ін.]. Київ: Ін-т рукоп. НБУВ, 2015. 325, [1] с.
15. Волощенко С. А. Устав церковної служби: Білостоцький Устав // Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2017. Вип. 21. С. 202-212.
16. Волощенко С. А. Списки Уставу церковного Єрусалимського XVII ст.: датування, переписувачі, локалізація, побутування (за матеріалами Інституту рукопису НБУ імені В. І. Вернадського) // Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2018. Вип. 22 (подано до друку).
17. ІР НБУВ. Інвентарний опис фонду І. Кн. 4.
18. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга. Львів: Світ, 1995. 480 с.: іл.

ЗМІСТ

Археологія та історичне краєзнавство

<i>Бондарчук Олександр, Бондарчук Віталій, Ходзюк Юрій.</i> На Острожчині були вікінги?.....	3
<i>Бондарчук Олександр, Бондарчук Віталій, Бондарчук Володимир, Пустовіт Надія.</i> Перше археологічне підтвердження острозького книгодрукування доби князя В.-К. Острозького?.....	9
<i>Кушнірук Наталя, Бендюк Микола.</i> Язичницькі символи «перуниця» та «волинська зізда». Їх використання в християнський період.....	27
<i>Близняк Микола.</i> Інвентар міста Межиріча і села Бельмажа 1698 року.....	33
<i>Бендюк Микола.</i> Мурована архітектура XVIII ст. Острога та Острозького району.....	43
<i>Вихованець Тарас.</i> Красилівський та Базалійський ключі у XVIII столітті. Сторінки занепаду Острозької ординації.....	51
<i>Вихованець Василь.</i> «Батько Корця» князь Ю.-К. Чарторийський та його фаянс і порцеляна XVIII – XIX ст.....	74
<i>Тимощук Ігор.</i> Декабристи в Острозі.....	98
<i>Марчук Володимир.</i> Боротьба з українським національно-визвольним рухом у 1945 р. в документах Острозького РК КП(б)У.....	112
<i>Манько Микола.</i> Підтверджений факт вивозу музейних цінностей з Острога за межі України на початку 1950-х років.....	134
<i>Ундір Олесь.</i> Острозький класик української літератури Іван Маєвський...138	

Книгознавство

Волощенко Станіслав. Історія створення і побутування кириличних кодексів Єрусалимського Уставу на теренах Волині.....	143
Зінченко Світлана. Колекція рукописів знаменно-демественної нотації XV-XIX ст. у збірці Національного музею у Львові.....	148
Бондар Наталія, Позіховська Світлана. Унікальний примірник «Книги о постничестві» Василя Великого 1594 р. з фондів Музею книги історико-культурного заповідника м. Острога.....	167
Курганова Олена. Бароковість художньої структури рохманівського видання «Євангелія Учительного» 1619 р. Кирила-Транквіліона Ставровецького.....	175
Довбищенко Михайло. Повернення з небуття: рукописна та друкowana спадщина дерманського архімандрита Івана Дубовича.....	181
Шустова Юлия. Екземпляри луцького издания «Апостолов и Евангелий» 1640 г. в собрании Российской государственной библиотеки.....	189
Киреева Галина. Черниговские старопечатные издания в фонде Национальной библиотеки Беларуси.....	194
Бочковська Валентина. «Księga Cudów obrazu Poczaiewskiego N. Marij Panny у Stopki» та перше видання книги «Гора Почаївська»: книгознавчі аспекти.....	202
Булига Олександр. Унійна друкарська спадщина Почаївського монастиря в контексті утвердження Російської Православної Церкви на Волині.....	209
Заболотна Наталія. Кириличні стародруки греко-католицьких монастирів, що побутували на Острожчині.....	215
Ціборовська-Римарович Ірина. Контрафактні видання і видання без вихідних даних Луцької домініканської друкарні.....	220
Мороз Володимир. Волинська церковна книга у бібліотеці Мукачівського василіянського монастиря в середині XIX ст.: географія видань, тематика, статистика.....	233
Kowalewska Marta. «Prezejeżdżąc przez Wołyń, pocieszyło się moje serdce widokami starożytnych zamków...» – Generał Franciszek Dzierżykraj-Morawski i Wołyń.....	240
Вихованець Тарас. Леона Божаволя-Романовського щодо поводження із позиченими книжками «Zapowuedź» (1842).....	245

Рецензії

Вихованець Тарас. Собчук В. Від коріння до крони: Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст. – Кременець: Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, 2014. – 508 с. (далі в тексті: I).

Собчук В. Історична Волинь: Північний Захід України в регіональному та локальному вимірах минулого. – Кременець: Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, 2017. – 316, XVI с.; іл. (далі в тексті: II).....255

Вихованець Василь. Михайлишин О. Л. Архітектура і містобудування Західної Волині 1921 – 1939 років. Монографія. – Рівне: ПП Дятлик М., 2013. – 352 с.....262

Відомості про авторів.....267

Зміст.....269

Наукове видання

Острозький краєзнавчий збірник

Випуск 10

Упорядник Манько М. П.

Набір і верстка Бондарчук В. О., Глушман Т. Л.
Художнє оформлення обкладинки Бендюк М. М.

Формат 42х30/4. Ум. друк. арк. 21,85. Наклад 75 пр.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура «Times New Roman».

Видавець СПД Свинарчук Р. В.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ №27 від 29 липня 2004 р.

Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr.net